

Київський університет імені Бориса Грінченка

СЕМЕНІВ НАТАЛІЯ ЛЮБОМИРІВНА

УДК: 004. 087:[373. 5: 811.161'3 (075. 3)]

**ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ
ЕЛЕКТРОННОГО ПІДРУЧНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ 5 КЛАСУ
(НА МАТЕРІАЛІ РОЗДІЛІВ: ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА.
ОРФОГРАФІЯ)**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ –2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті педагогіки НАПН України, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор
Голуб Ніна Борисівна, завідувач відділу
навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Омельчук Сергій Аркадійович,
Херсонський державний університет,
проректор з наукової роботи;

кандидат педагогічних наук, доцент
Шевцова Лариса Станіславівна,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка, доцент кафедри
світової літератури та методики
викладання філологічних дисциплін.

Захист дисертації відбудеться “2” липня 2019 р. о 12 годині 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.05 у Київському університеті імені Бориса Грінченка, за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розіслано “___” червня 2019 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Р. С. Дружененко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Прикметні ознаки нинішньої освітньої ситуації в Україні характеризують зміни в усіх сферах життєдіяльності суспільства, зумовлені динамічним розвитком інформаційних технологій. Зорієнтованість державної освітньої політики на створення ефективного освітнього простору, посилення вимог до мовної підготовки учнів і студентів вочевидь актуалізують проблему навчання української мови з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Закон України “Про освіту” “Державна національна програма “Освіта” (“Україна ХХІ століття”), Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті, Державний стандарт базової середньої освіти, Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років, Концепція розвитку педагогічної освіти, Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року відкривають нові перспективи для реалізації лінгводидактичного потенціалу інноваційних засобів навчання української мови.

З-поміж нагальних завдань, які постали перед освітньою спільнотою, є проблема створення підручників нового покоління, що відповідали б запитам і потребам сучасного учня. Питанням розроблення підручників української мови присвячено численні праці українських учених (Бондаренко Н., Васьківської Г., Голуб Н., Горошкіної О., Жука Ю., Засекої Т., Карамана С., Тихоші В., Михайловської Г., Пентилюк М., Передрій Г., Скуратівського Л., Хорошковської О., Шелехової Г., Ярмолюк А. та ін.). У загальній і предметних дидактиках визначено функції, принципи побудови підручників (Бондаренко Н., Горошкіна О., Краєвський В., Плиско К., Рожило Л., Ярмолюк А. та ін.), критерії добору навчального матеріалу (Біляев О., Мацько Л., Пентилюк М., Шкільник М. та ін.), способи репрезентування мовної й позамовної інформації (Голобородько Є., Караман С., Кобцев Д. та ін.), ознаки інноваційності (Акірі І., Басай Н., Белошицький О., Вдовіна С., Ільченко В., Ніщенко М., Пометун О., Редько В., Трубачева С. та ін.).

У процесі опрацювання й аналізу наукових праць із філософії, психології, педагогіки виявлено, що окреслення шляхів упровадження інформаційних технологій в освіту, обґрунтування дидактичного і розвивального потенціалу електронних засобів навчання стали предметом зацікавлень багатьох дослідників (Гершунський Б., Гризун І., Гур’єва Л., Жалдак М., Машбиць І., Підласий І., Раков С., Розенберг Н., Філатов О. та ін.). Наукові студії О. Башмакова, І. Башмакова, В. Беспалька, А. Булди, В. Вембера, В. Волинського, В. Краєвського, Н. Морзе, О. Осіна, Є. Полат, В. Родіна, С. Христочевського, А. Хуторського, Ю. Шепетко та ін. учених присвячено розкриттю змістових і технологічних аспектів електронного підручника, його структури, завдань, дидактичних функцій.

Продуктивними є дослідження сучасних науковців з питань застосування комп’ютерних технологій, зокрема активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів засобами комп’ютерних технологій (Бадер В., Бахтіна О., Гокунь О., Деркач М., Корицька Г., Краснопольський В. Пехота О. Селевко Г. та ін.), застосування інструментальних і прикладних засобів комп’ютерних

технологій в освітньому процесі (Балихіна Т., Бельчев П., Вембер В., Гарцов О., Корицька Г., Литвинова С., Манак А., Шишкіна М., Ясак Т. та ін.), створення комп'ютерного супроводу на уроках української мови в закладах середньої освіти (Бакум З., Бовтенко М., Караман С., Корицька Г., Кучерук О., Лук'яненко Ю., Шиліна Г. та ін.).

У контексті проблеми дослідження проаналізовано дисертаційні праці Л. Калініна, С. Мисловської, М. Мелемуд, що стосуються методики використання електронних засобів навчання економіки й математичних дисциплін, а також дисертацію Ю. Шепетко “Методика використання електронного підручника з української мови в коледжах” у якій теоретично обґрунтовано й розроблено методику роботи з електронним підручником української мови (за професійним спрямуванням) у процесі навчання студентів коледжів, визначено закономірності, принципи, форми, методи, прийоми, засоби та підходи до навчання мови. Проте на сьогодні недостатньо дослідженою є проблема створення електронних підручників української мови для учнів закладів загальної середньої освіти, зокрема їх обсяг, способи репрезентування навчального, дидактичного, ілюстративного матеріалу, розроблення методики використання електронного підручника на уроках української мови та під час самостійної роботи учнів.

З огляду на зазначене виняткової актуальності набуває потреба вивчення й коригування критеріїв добору навчального матеріалу до інноваційного дидактичного засобу задля досягнення продуктивного розвитку мовних і мовленнєвих умінь і навичок учнів закладів загальної середньої освіти, а також необхідність розв'язання суперечностей між:

- зростанням вимог до якості мовної підготовки учнів та нерозробленістю відповідних інноваційних засобів її реалізації;
- можливістю структурування навчального, дидактичного, ілюстративного матеріалу з використанням тривимірної графіки, анімаційних й аудіоресурсів в електронних підручниках на основі компетентнісного підходу та нерозробленістю методики їх створення й упровадження в освітній процес;
- соціальною значущістю умінь працювати з інформаційними системами та обмеженими можливостями друкованого підручника для формування їх.

Об'єктивна потреба у формуванні гармонійної особистості учня, вправного українськомовного комуніканта, актуальність, недостатня теоретична розробленість обраної проблеми й зумовили вибір теми дисертаційної роботи “*Лінгводидактичні засади створення і використання електронного підручника української мови для 5 класу (на матеріалі розділів: Фонетика. Орфоенія. Графіка. Орфографія)*”.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з основними напрямками Державної національної програми “Освіта (Україна ХХІ століття)” Державного стандарту базової і повної середньої освіти, відповідає меті й завданням чинних програм з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану науково-методичних досліджень відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України.

Тему дисертації *“Лінгводидактичні засади конструювання електронного підручника української мови 5-го класу (на матеріалі: Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія)”* затверджено вченою радою Інституту педагогіки АПН України (протокол № від 2 від 12.03.2005 р.), узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 14.06.2005 р.) та уточнено на засіданні відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України у формулюванні *“Лінгводидактичні засади створення і використання електронного підручника української мови для 5 класу (на матеріалі розділів: Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія)”* (протокол № 5 від 01.04.2019 р.).

Об’єкт дослідження – процес навчання української мови учнів 5 класу закладів загальної середньої освіти засобами електронного підручника.

Предмет дослідження – методика використання електронного підручника української мови для 5 класу в процесі засвоєння учнями розділів *“Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія”*.

Мета дослідження полягає у створенні експериментального електронного підручника української мови для учнів 5 класу й розробленні науково обґрунтованої методики використання його в освітньому процесі.

Гіпотеза дослідження: якість засвоєння учнями 5 класу навчального матеріалу з розділів *“Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія”* підвищиться, процес формування предметної компетентності буде більш успішним за таких умов:

- урахування сучасних вимог до створення електронного підручника української мови для 5 класу; розроблення методики використання електронного підручника на уроках української мови;

- використання електронного підручника як альтернативного засобу навчання;

- реалізації інтерактивного режиму роботи задля адаптації процесу навчання до індивідуальних здібностей і потреб учнів.

Для реалізації поставленої мети і підтвердження гіпотези визначено **завдання дослідження:**

1. Обґрунтувати самобутність електронного підручника української мови як програмного засобу навчання суб’єктів освітнього процесу.

2. Визначити психолого-педагогічні й психолінгвістичні засади організації навчально-пізнавальної діяльності п’ятикласників за електронним підручником.

3. Розкрити лінгводидактичний аспект розроблення змісту електронного підручника для учнів п’ятого класу на матеріалі розділів *“Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія”*.

4. Створити експериментальний електронний підручник української мови для учнів 5 класу на засадах структурно-функційної моделі.

5. Розробити й експериментально перевірити ефективність методики використання електронного підручника української мови для учнів 5-го класу в освітньому процесі.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять працю філософів і лінгвістів про мову як засіб спілкування (Бабич Н., Бацевич Ф., Біблер В., Вихованець І., Городенська К., Зязюн І., Ковалик І., Кочерган М., Мацько Л., Сербенська О., та ін.); психологів і психолінгвістів про види мовленнєвої діяльності (Виготський Л., Жинкін М., Зимня І., Леонт'єв О. О., Синиця І., Шахнарович О. та ін.); лінгводидактів (Бакум З., Біляєв О., Вашуленко М., Голуб Н., Горошкіна О., Караман О., Караман С., Кучерук О., Омельчук С., Пентилюк М., Шляхова В. та ін.); основні положення Закону України “Про освіту” Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті; психолого-педагогічні передумови застосування електронного підручника; принципи використання електронного підручника (Бадер В., Башмаков О., Башмаков І., Беспалько В., Краєвський В., Осін О., Хуторський А., Шепетко Ю. та ін.)

Для реалізації поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження:**

теоретичні – аналіз психологічної, педагогічної, методичної літератури – для уточнення ключових понять дослідження; синтез і узагальнення теоретичних положень – для обґрунтування психологічних і лінгводидактичних засад розроблення електронного підручника з української мови та методики його застосування; моделювання – для створення електронного підручника з української мови;

емпіричні – спостереження, аналіз, анкетування, бесіди, встановлення рівнів сформованості мовної й мовленнєвої компетентностей п'ятикласників, педагогічний експеримент – для впровадження в освітній процес розробленої методики використання електронного підручника з української мови;

статистичні – якісний і кількісний аналіз експериментальних даних – для встановлення ефективності методики використання електронного підручника української мови в освітньому процесі та узагальнення результатів дослідного навчання.

Експериментальна база дослідження. Результати дослідження впроваджено в освітній процес Комунальної установи Сумської ЗОШ І-ІІІ ступенів №20 м. Суми, Сумської області (довідка №201 від 01.06.2010 року), Червоноградської ЗОШ І-ІІІ ступенів №5 Червоноградської міської ради Львівської області (довідка №02-48/62 від 25.05.2010 року), Чернівецької ЗОШ І-ІІІ ступенів №6 Чернівецької міської ради (довідка №120 від 10.06. 2010 року), Корсунь-Шевченківської гімназії Черкаської області (довідка № 377 від 26.05.2010 року), Гімназії №2 Івано-Франківської міської ради Івано-Франківської області (довідка № 210 від 03.06.2015 року), НВК школи-гімназії №3 (довідка №191 від 16.05.2015 р.), Тужилівського навчально-виховного комплексу Калуського району Івано-Франківської області (довідка №78 від 06.05.2015 року), Івано-Франківської ЗШ №24 (довідка № 101 від 16.05.2015р.), Калуського НВК ЗОШ №10-лицею Калуської міської ради Івано-Франківської області (довідка № 116 від 05.12.2018), “Радивилівського навчально-виховного комплексу ЗОШ І-ІІІ ступенів №1-гімназії” Радивилівської міської ради Радивилівського району Рівненської області (довідка №78 від 12.05.2019 року), Сільцівської ЗОШ І-ІІ ступенів Підгаєцької районної ради Тернопільської області (

довідка № 73 від 13.12.2018 року) та у Підгаєцькій гімназії імені Маркіяна Паславського (довідка № 101 від 16.11.2018 року). Дослідження тривало впродовж 2005–2018 років. Загальна вибірка становила 622 учні 5-их класів закладів загальної середньої освіти.

Наукова новизна здобутих результатів полягає у тому, що: *вперше обґрунтовано* наукові засади електронного підручника української мови як сучасного програмного засобу навчання суб'єктів освітнього процесу; *з'ясовано й уточнено* зміст понять “електронний підручник” “електронний підручник української мови” *визначено й досліджено* психолого-педагогічні й психолінгвістичні основи організації навчально-пізнавальної діяльності п'ятикласників за електронним підручником; *розкрито* лінгводидактичний аспект розроблення змісту електронного підручника для учнів п'ятого класу на матеріалі розділів “Фонетика. Орфоєпія. Графіка. Орфографія” *створено* експериментальний електронний підручник української мови для учнів 5 класу на засадах структурно-функційної моделі; *розроблено й експериментально перевірено* ефективність методики використання електронного підручника української мови для учнів 5 класу в освітньому процесі; *подальшого розвитку* набула теорія і практика використання електронних засобів навчання з високим дидактичним потенціалом в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. Запропонована структурно-функційна модель електронного підручника української мови може стати теоретичною базою для розроблення інтерактивних засобів навчання учнів 6–9 класів основної школи.

Практичне значення: Основні теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, під час опанування дисципліни “Методика навчання української мови” у закладах вищої освіти, а також під час створення програм, посібників, розроблення спецкурсів з методики навчання української мови, у практичній роботі вчителів української мови і літератури, у процесі післядипломної підготовки вчителів.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні результати дослідження представлено у формі доповідей на засіданнях лабораторії (згодом – відділу) навчання української мови і літератури Інституту педагогіки НАПН України (2004–2015 рр.); наукові й практичні положення дослідження оприлюднено шляхом виступів на III Міжнародній науково-практичній конференції “Науковий потенціал світу – 2006 року” (м. Дніпропетровськ, 2006 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні та за кордоном” (м. Горлівка 2006 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Моделі розвитку сучасної української школи” м. Черкаси, жовтень, 2006 р.); Міжнародних педагогічних читаннях на пошану Б.М. Ступарика (м. Івано-Франківськ, листопад 2008 р.), звітних наукових конференціях Інституту педагогіки АПН України “Зміст і технології шкільної освіти” (м. Київ, 2005–2009 рр.), всеукраїнського круглого столу з актуальних проблем української лінгводидактики, присвячених пам'яті О.М. Біляєва (2017–2019 рр.), з 2014 року організовано

авторську педагогічну майстерню при Івано-Франківському обласному інституті післядипломної освіти, авторські семінари.

Публікації. Основний зміст дослідження відображено в 19 публікаціях, з яких 8 – у фахових виданнях України; 1 – у зарубіжному науково-методичному виданні; 10 публікацій – апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків, списку використаних джерел, що містить 249 найменувань, (із них 2 – іноземною мовою). Загальний обсяг роботи – 208 сторінок, із них 184 сторінки основного тексту. В основній частині роботи вміщено 11 таблиць, 5 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, розкрито наукову новизну й практичне значення, методи дослідження; подано відомості про апробацію, упровадження, достовірність одержаних результатів.

У першому розділі – **“Наукові засади створення електронного підручника для п'ятого класу”** – обґрунтовано наукові засади електронного підручника української мови як сучасного програмного засобу навчання суб'єктів освітнього процесу; з'ясовано й уточнено зміст понять “електронний підручник” “електронний підручник української мови” визначено психолого-педагогічні й психолінгвістичні основи організації навчально-пізнавальної діяльності п'ятикласників за електронним підручником; розкрито лінгводидактичний аспект розроблення змісту електронного підручника для учнів п'ятого класу на матеріалі розділів “Фонетика. Орфоєпія. Графіка. Орфографія”.

У процесі ретроспективного аналізу наукових праць виявлено виразну тенденцію в підручникотворенні – тяжіння до розроблення електронних засобів навчання, що корелюються із запитамі і потребами динамічного інформаційного суспільства, тому в педагогічній теорії паралельно розвинулись два напрями: перший, спрямований на вдосконалення змісту, технологічних аспектів, способів репрезентування теоретичного матеріалу у друкованих підручниках; другий, що інтенсивно розвивається в річищі інформаційно-комунікаційних технологій, зорієнтований на розроблення сучасних програмних засобів навчання (електронних підручників, посібників, довідників). Українські лінгводидакти (Бакум З., Голуб Н., Горошкіна О., Караман С., Кучерук О., Омельчук С., Пентиліук М., Плиско К., Плющ М., Скуратівський Л., Шелехова Г. та ін.) до сучасних засобів навчання відносять програмні засоби навчання, призначені для розвитку в учнів цілісного сприйняття світу, засвоєння лінгвістичного матеріалу, автоматизованої підтримки вивчення нового матеріалу і контролю успішності й досягнень у навчанні, забезпечення учасникам освітнього процесу миттєвого зворотного зв'язку, надання допомоги в засвоєнні навчального матеріалу з української мови через урізноманітнення форм подання інформації (мультимедійні матеріали, слайди, схеми, малюнки, тексти з гіперпосиланнями, словники).

У розділі з'ясовано, що одним із ефективних програмних засобів навчання є електронний підручник, що має сучасний дизайн і відповідає ергономічним вимогам до комп'ютерних засобів навчання, передбачає використання зокрема мультимедійних способів подання інформації у вигляді навчальних програм і засобів анімації, інтерактивних засобів контролю й самоконтролю сформованості рівнів знань, умінь і навичок учнів.

Виявлено, що в українській і зарубіжній науковій літературі висвітлено різні аспекти створення й застосування електронних підручників в освітньому процесі. Окремі науковці розглядають електронний підручник як взаємодоповнюваний комплекс друкованої й електронної книжки, призначення якої – передусім подавати новий матеріал і доповнювати друковане видання, індивідуалізувати навчання і забезпечувати контроль навчальних досягнень суб'єктів освітнього процесу. Інші вчені розглядають електронний підручник як автоматизований варіант друкованого видання, що має структуру традиційного друкованого підручника і для якого характерна гіпертекстова структура навчального матеріалу, наявність систем управління із елементами штучного інтелекту, блок самоконтролю, розвинені мультимедійні складники. Деякі дослідники проблеми підручникотворення акцентують увагу на тому, що електронний підручник становить сукупність програмно-апаратних засобів і навчально-методичних видань, об'єднаних спільним задумом і тематикою й зорієнтованих на інтенсифікацію навчального процесу на основі застосування персонального комп'ютера в навчальній роботі. Сучасні лінгводидакти одностайні в поглядах на електронний підручник української мови, який має забезпечувати формування мовної особистості учня, інтенсифікувати й урізноманітнювати засвоєння навчального предмета через використання сучасних інформаційних технологій, їхньої мультимедійності й багатомодальності.

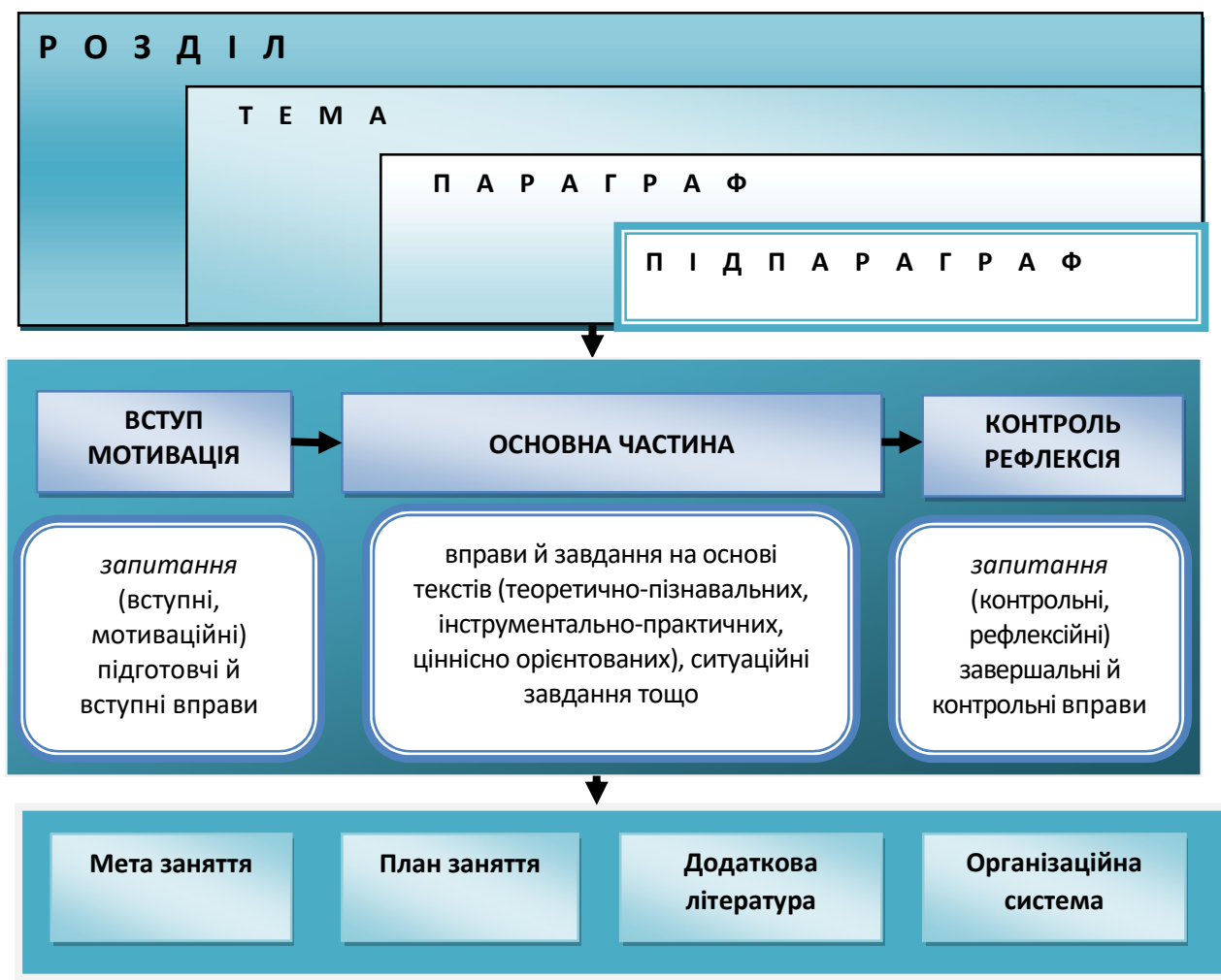
З'ясовано й уточнено зміст ключових понять дослідження “електронний підручник” “електронний підручник української мови” *Електронний підручник* у розділі визначено як сучасний засіб навчання, що становить сукупність програмного забезпечення і призначений для викладу навчального матеріалу шляхом інтерактивної взаємодії з вбудованими функціями аналізу рівня знань учнів. Зміст поняття “*електронний підручник української мови*” в роботі потлумачено як відкриту навчальну програмну систему комплексного призначення із розвиненими можливостями для інтегрування інформації з різних джерел і дидактичних властивостей інших засобів навчання, гіпертекстовими, мультимедійними особливостями, причинно-наслідковим способом подання інформаційних відомостей та з постійним якісним зворотнім зв'язком. Установлено, що електронний і друкований підручники української мови мають спільні риси: навчальний матеріал викладений з урахуванням принципів науковості, доступності, проблемності, наочності, активності і свідомості, систематичності і послідовності, міцності засвоєння знань і передбачає реалізацію навчальної, виховної і розвивальної функцій предмета; містять складники, що мають взаємозв'язок та смислові відношення і забезпечують структурну цілісність підручників.

Розкрито психолого-педагогічні й психолінгвістичні засади організації навчально-пізнавальної діяльності п'ятикласників за електронним підручником, які передбачають урахування принципів активізації і мотивації навчальної діяльності, дотримання яких сприяє раціональному використанню часу, формуванню свідомого й ініціативного ставлення учнів до навчання, активізує в них уміння працювати самостійно. Встановлено, що ефективність реалізації означених принципів впливає на впровадження комп'ютеризованого навчання, у центрі якого перебуває особистість учня як найвища цінність; забезпечення індивідуалізації навчання, урахування потреб і вподобань особистості; сприяє стимулюванню мовленнєво-мисленнєвого процесу, що залежить від різних психологічних процесів, які виявляються і формуються під час пізнавальної діяльності самих учнів, і є показником певного рівня їхнього інтелектуального розвитку, а також цілеспрямованого пошуку шляхів самовдосконалення.

Схарактеризовано лінгводидактичний аспект створення електронного підручника для учнів 5-го класу, складниками якого є закономірності навчання мови; загальнодидактичні й специфічні принципи навчання української мови; методи й прийоми та прогнозовані результати навчання. Констатовано, що методично правильна організація навчальної діяльності за електронним підручником спонукає учнів 5 класу до розумових дій, спрямованих на досягнення навчальних цілей, які реалізуються в системі: мета – зміст – метод – результат, де мета є прогнозованим результатом, а зміст і метод – засобом і способом досягнення її; водночас критерієм ефективності методу є результат, тому вчитель має змогу змінювати структуру, інформаційне наповнення кожного уроку, перебудовуючи його задля досягнення поставленої мети. Створений електронний підручник покликаний поглибити здобуті учнями знання, систематизувати, узагальнити осмислену інформацію критично, відповідно до індивідуальних навчальних досягнень та адекватного темпу роботи.

У другому розділі – **“Теорія і практика створення електронного підручника української мови для учнів п'ятого класу”** – подано структурно-функційну модель електронного підручника української мови для учнів п'ятого класу, проаналізовано методичне забезпечення навчання учнів 5 класу української мови, визначено стан розробленості досліджуваної проблеми.

У процесі створення моделі електронного підручника української мови для 5 класу з'ясовано, що стрижнем його структури є елементи традиційного підручника – основний текст, допоміжні тексти та позатекстові компоненти: ілюстрації, апарат організації засвоєння знань, апарат орієнтування, реалізація яких сприяє інтенсифікації освітнього процесу завдяки дидактичним можливостям комп'ютерного середовища. Зміст електронного підручника, як і традиційного, визначає Державний стандарт і чинна програма, проте в електронному підручнику зміст становить орієнтаційну карту навчальної інформації, репрезентовану в ієрархічному зв'язку, що передбачає логічний та системний розподіл і опрацювання матеріалу на основі його значущості та асоціацій користувача. Результативність засвоєння змісту підручника залежить від структурування його. (Див. Рис. 1.).

Рис. 1. Внутрішня організація електронного підручника

Структурні елементи електронного підручника розглянуто через опис його зовнішніх зв'язків та внутрішньої організації. Зовнішні зв'язки реалізуються в низці тем, що становлять загалом зміст навчального предмета, а внутрішня організація визначає його складники: теоретична база, практичні завдання, контрольні та діагностичні запитання, тести тощо. Між цими компонентами є причиново-наслідкові зв'язки, об'єднані спільною метою і завданнями, що сприяють реалізації дидактичних функцій електронного підручника, яке є цілісним навчальним середовищем.

Установлено, що електронний підручник української мови має вирізнятися високим рівнем інформативного насичення, його текстові масиви мають містити, окрім чітко окреслених мовних понять і явищ, ще й методично адаптовані для учнів певного віку відомості із загального мовознавства, доступні наукові, історичні, етимологічні довідки. Навчальний матеріал допомагатиме учням глибше осмислити мовну теорію з фонетики, орфоєпії, графіки, орфографії, сприятиме розвитку гуманітарного мислення; досконалий виклад навчальної інформації спонукатиме їх до мовної вправності. Структура текстового компонента електронного підручника дає змогу не тільки диференціювати навчальний матеріал, а й індивідуалізувати спосіб його подання та засвоєння. Завдяки аналітико-синтетичному способу представлення навчального матеріалу, здатності оперативного поповнення,

інформаційна функція підручника реалізується глибше і сприяє відкритому й різнобічному системному здобуванню знань.

У розділі обґрунтовано, що завдання ілюстративного матеріалу текстового підручника – посилювати пізнавальний, естетичний та емоційний вплив навчального матеріалу на учня, забезпечити успішне його засвоєння. В електронному підручнику він виконує таку ж функцію, як і в традиційному, проте має додаткові переваги з огляду на можливості ілюстрацій різних видів: 1) статистичні ілюстрації: схеми, таблиці, сюжетні та предметні малюнки, твори мистецтва, документальні та технічні фотоілюстрації; 2) анімації та відеофрагменти, що, на відміну від статистичних ілюстрацій, посилюють емоційно-виразний вплив навчального матеріалу на якість та швидкість сприймання й запам'ятовування його; 3) динамічні моделі, що уможливають залучення до системи сприймання учнів образну й емоційну пам'ять, використовувати їхній діяльнісний та чуттєвий досвід як основу теоретичних знань.

Обґрунтовано, що електронний підручник української мови є тим засобом навчання, що спонукає до постійної активізації властивостей мислення, уваги й пам'яті, які забезпечують здобуття і засвоєння мовного матеріалу, формування умінь і навичок використання його в різних життєвих ситуаціях. Крім того, підручник нового типу сприяє розвитку пізнавальних, пошуково-дослідницьких здібностей учнів, що згодом забезпечує перехід їхніх предметних знань у методологічні. Дидактичне спрямування структурно-функційної моделі електронного підручника української розглянуто у двох аспектах: як індивідуальної форми організації навчально-пізнавальної діяльності і як засобу реалізації методів і способів самостійного опрацювання та осмислення мовних знань, вироблення практичних умінь і навичок учнів. Особливу увагу в процесі навчання за електронним підручником приділено розвитку позитивної мотивації учіння й активізації пізнавальної діяльності учнів, що якнайкраще сприяє досягненню загальнопедагогічної мети – гармонійного розвитку особистості учня.

Аналіз змісту чинних підручників української мови дав змогу стверджувати, що в українській лінгводидактиці склалася практика створення низки альтернативних підручників для кожного класу, кожен із яких має певні переваги, власну авторську концепцію, що реалізується передусім через вибір шляхів подання навчальної інформації, однак друковані підручники, попри зміни в змісті й оформленні їх, не реалізують функції дидактичної структури, яка поєднувала б традиційну книжну й інноваційну комп'ютерну форми за умов домінування першої й репрезентувала всі складники навчальної літератури в єдиній системі. До того ж традиційні друковані підручники не можуть стати повноцінним засобом контролю, оскільки тести й контрольні запитання, тексти для читання й аудіювання, розміщені в них, доступні для учнів, що ускладнює об'єктивність оцінювання. Матеріал традиційного підручника не може швидко оновлюватися, мова ж постійно розвивається, швидко змінюється й сучасне суспільство. Тому перед науковцями й викладачами постає завдання розробити підручник, який зміг би індивідуалізувати можливості кожного учня, привчити його до самостійності, креативності, впевненості у своїх силах.

Установлено, що впровадження електронного підручника в освітній процес має різноманітні можливості подання інформації, сприятиме реалізації важливих соціальних й освітніх завдань. Опрацювання студій розробників методики використання електронних підручників української мови (Бадер В., Єрмоленко С., Карамана С., Корицької Г., Шелехової Г., Шепетко Ю, Шляхової В. та ін.) уможливило висновок, що впровадження електронних засобів навчання позитивно впливає на самостійну роботу учнів, сприяє інтенсивному вивченню мови, забезпечує об'єктивний контроль знань, умінь і навичок.

Задля розроблення науково обґрунтованої методики використання електронного підручника української мови для учнів 5 класу необхідно було визначити фактичний рівень мовної і мовленнєвої підготовки п'ятикласників. Для цього було проведено констатувальний етап педагогічного експерименту на базі закладів загальної середньої освіти Івано-Франківської, Кіровоградської, Черкаської областей, мета якого полягала в з'ясуванні рівнів сформованості в учнів знань із фонетики, графіки, орфоєпії і орфографії, фонетичних та орфоєпічних умінь і навичок, умінь сприймати й продукування висловлення, а також окреслити шляхи підвищення ефективності навчання української мови. Констатувальний етап педагогічного експерименту відбувався у два етапи: перший передбачав опитування вчителів та учнів, тестування останніх, проведення диктантів і контрольної письмової роботи за основним і додатковим варіантами, моніторинг уроків, другий – опитування вчителів-словесників про їхнє ставлення до нового засобу навчання й заповнення тесту-оцінки майбутнього електронного підручника, відвідування уроків для визначення доречності та ефективності застосування комп'ютера як засобу навчання; анкетування педагогів й інтерв'ювання учнів.

Під час співбесіди з учителями з'ясовано, що приблизно 63 % педагогів не задовольняє рівень сформованості в учнів мовних умінь. Учителі назвали такі типові недоліки в мовленні учнів: неправильне наголошування слів (53 %), наявність акценту, зумовленого впливом фонетичної системи російської мови чи місцевих діалектів (34 %), нечітке розмежування звука і букви (71 %), неусвідомлення фонетичних процесів (подвоєння, уподібнення, спрощення) (69 %). Учителі під час бесіди наголосили на винятковому значенні засвоєння фонетики, графіки й орфоєпії учнями, пояснюючи свою позицію тим, що шкільна фонетика є базою для закладання основ правильного письма і свідомого засвоєння найважливіших норм української мови, створює необхідні передумови для ефективного використання учнями літературного мовлення в різних сферах життя. 87 % респондентів погоджуються з тим, що основне завдання закладів загальної середньої освіти – навчити учнів грамотно писати, виразно читати, формувати культуру усного й писемного мовлення, водночас вони одноставні в тому, що успішно розв'язати окреслені завдання неможливо без свідомого володіння фонетичними, орфоєпічними й орфографічними знаннями.

В учнівському середовищі виявилось більше тих, хто необ'єктивно оцінює рівень розвитку власних умінь самостійно навчатися. Так, значна частина п'ятикласників (35%), які майже не вміють працювати самостійно, контролювати свою навчальну діяльність, переконані, що рівень сформованості їхніх навичок

самонавчання достатній. Отримані результати опитування засвідчують, що учні цього віку не навчені ставити цілі й не мають стійких навичок самоаналізу, оргдіяльнісних умінь. У цьому контексті застосування електронних засобів навчання, наприклад, електронного підручника, в 5 класі без участі вчителя нам видається мало продуктивним.

У результаті спостереження дані констатувального зрізу доповнено супровідною інформацією про сформованість таких загальнонавчальних умінь і навичок учнів: ставити цілі, шукати, виявляти проблему, діалогізувати у процесі пошуку шляхів розв'язання її; мотивувати свою діяльність; аналізувати й оцінювати свою роботу; працювати в групі; здійснювати вибір; приймати рішення; бути ініціативним. Сформованість їх надважлива, оскільки вчитель матиме змогу оптимізувати засвоєння української мови, організувати пізнавальну діяльність учнів, сформувані в них стійкий інтерес до знань, бажання навчатися та використовувати здобуті знання. Крім того, необхідно було визначити рівень сформованості мовних знань, умінь, навичок, дотичних до мови емоційно-оцінних ставлень, які можна застосовувати під час реалізації мовленнєвої діяльності п'ятикласника. Для цього провели контрольну роботу на визначення рівня знань і сформованості мовних умінь п'ятикласників з фонетики, орфоєпії, орфографії.

Високого рівня досягають учні, які розрізняють у словах тверді й м'які, дзвінкі й глухі приголосні, ненаголошені й наголошені голосні; визначають основні випадки чергування голосних і приголосних звуків; звукове значення букв у слові; вимовляють звуки в словах відповідно до орфоєпічних норм; користуються орфографічним словником; правильно пишуть і обґрунтовують слова з вивченими орфограмами; знаходять і виправляють орфоєпічні та орфографічні помилки на вивчені правила; використовують виражальні засоби мови для висловлення емоційно-ціннісного ставлення до світу; усвідомлюють красу, естетичну довершеність української мови, зокрема її милозвучність і мелодійність.

Достатній рівень виявляють учні, які розрізняють у словах тверді і м'які, дзвінкі і глухі приголосні, ненаголошені й наголошені голосні, визначають основні випадки чергування голосних і приголосних звуків; звукове значення букв у слові, проте допускають поодинокі помилки; вимовляють звуки в словах відповідно до орфоєпічних норм, у поодиноких випадках порушують орфоєпічні норми; користуються орфографічним словником; правильно пишуть слова з вивченими орфограмами, водночас подекуди відчують труднощі в обґрунтуванні їх; знаходять і виправляють орфоєпічні та орфографічні помилки на вивчені правила; здебільшого використовують виражальні засоби мови для висловлення емоційно-ціннісного ставлення до світу; дотримуються правил милозвучності.

Середній рівень виявляють учні, які мають труднощі в розрізненні твердих і м'яких, дзвінких і глухих приголосних, розрізняють ненаголошені й наголошені голосні, визначають основні випадки чергування голосних і приголосних звуків (якщо це запропоновано вчителем, як-от: *козак – козаче*), але не завжди враховують чергування звуків у процесі творення словоформ і слів; порушують орфоєпічні норми; не мають стійких навичок використання орфографічного словника; не завжди правильно пишуть і обґрунтовують слова з вивченими орфограмами,

знаходять і виправляють орфоепічні та орфографічні помилки на вивчені правила; іноді використовують виражальні засоби мови для висловлення емоційно-ціннісного ставлення до світу.

Низький рівень виявляють учні, які майже не розрізняють у словах тверді і м'які, дзвінки і глухі приголосні, ненаголошені й наголошені голосні; не визначають основні випадки чергування голосних і приголосних звуків; звукове значення букв у слові; порушують орфоепічні норми; не вміють користуватися орфографічним словником; неправильно пишуть слова з вивченими орфограмами; не використовують виражальні засоби мови для висловлення емоційно-ціннісного ставлення до світу.

Рівні сформованості мовних умінь і навичок п'ятикласників показано у діаграмі.

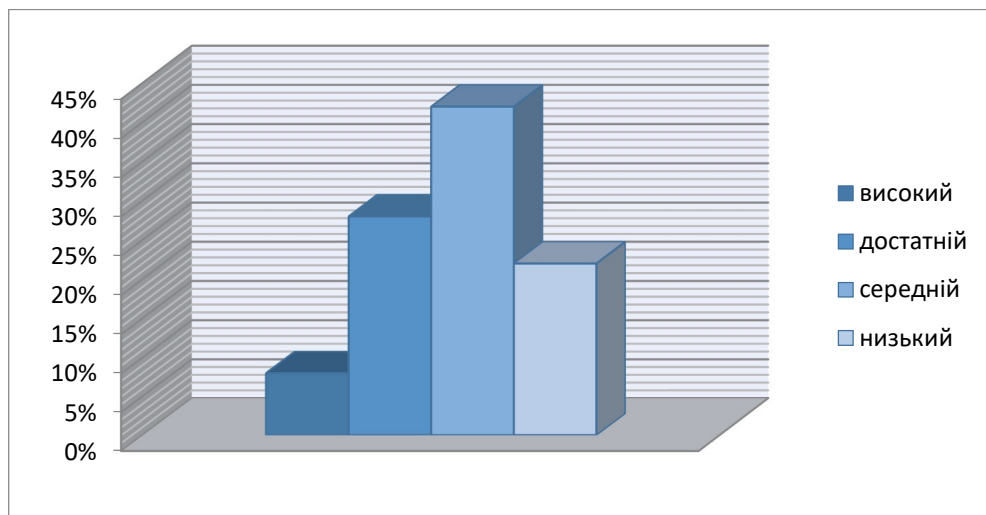

Рис. 1. Рівні сформованості мовних умінь і навичок п'ятикласників

На констатувальному етапі дослідження встановлено домінування *середнього* й *достатнього* рівнів сформованості мовних умінь і навичок учнів п'ятого класу, що й зумовило необхідність створення експериментального електронного підручника української мови для учнів 5 класу й розроблення науково обґрунтованої методики використання його в освітньому процесі.

У третьому розділі – **“Методика роботи з електронним підручником на уроках української мови в п'ятому класі та експериментальна перевірка її”** – з'ясовано зміст, мету, завдання експериментальної роботи; описано й проаналізовано перебіг і результати формувального та контрольного етапів педагогічного експерименту; доведено ефективність розробленої методики роботи з електронним підручником у п'ятому класі.

В основу розроблення програми експерименту покладено припущення, що позитивні результати застосування електронного підручника в освітньому процесі можуть бути отримані, якщо:

- гіпертекстове представлення навчальної інформації забезпечить великий обсяг її опрацювання за нетривалий термін;

- сприймання і запам'ятовування навчального матеріалу, підвищення інтересу до предмета та активізація пізнавальної діяльності відбуватиметься у результаті наочно-чуттєвого й динамічного представлення мовної інформації;
- якість і міцність запам'ятовування інформації, формування практичних умінь і навичок досягатиметься завдяки реалізації принципу самонавчання через виконання п'ятикласниками системи вправ і завдань різних рівнів складності на різних етапах уроку, перебіг роботи яких об'єктивно контролюється завдяки оперативному зворотному зв'язку;
- будуть змінені види взаємодії вчитель – засіб – навчання – учень, де перший є фасилітатором, консультантом, який допомагає учневі розкритися повніше, обравши індивідуальний темп навчання, виявити власні творчі здібності, розвивати їх у комфортному особистому просторі кожної учня, не боячись несприйняття чи засудження.

Завдання педагогічного експерименту полягали в тому, щоб:

- обґрунтувати теоретико-методичне забезпечення експериментальної методики навчання, систематизації програмового матеріалу з української мови для 5 класу, зокрема розділу “Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія”;
- розробити зміст електронного підручника української мови для 5 класу (розділ “Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія”);
- створити комплекс вправ і завдань, дібрати дидактичний матеріал, ефективний для результативної реалізації вимог чинної програми з української мови для 5-го класу;
- перевірити ефективність застосування в освітньому процесі електронного підручника української мови, що забезпечить реалізацію мети дослідного навчання.

Експериментальне навчання передбачало поетапне впровадження методики електронного підручника української мови. У процесі дослідження виділено три етапи: I етап – *мотиваційний*, II етап – *основний*; III етап – *контрольний*.

Мета *мотиваційного етапу* експерименту – викликати в учнів потребу оволодіти новими мовними поняттями і явищами засобами електронного підручника, мотивувати навчально-пізнавальну діяльність. *Реалізація* її відбувалася здебільшого під час показу відеофрагментів із результатами застосування знань або інтерактивної гри, що передбачала розв'язання проблемної ситуації. Використання електронного підручника впродовж означеного етапу дало змогу створити якісно нове освітнє середовище, що сприяло активізації пізнавальної діяльності учнів, не порушуючи часових меж уроку – від 3 до 4 хвилин. Результати виконання учнями впродовж цього етапу вправ і завдань давали вчителю змогу “побачити” реальний рівень знань, умінь і навичок учнів з мови, а їм відповідно, спираючись на власні знання, сприймати новий матеріал більш свідомо, тобто продуктивно, спрямовуючи навчальні дії на якісно новий рівень. *Очікуваний результат мотиваційного етапу експерименту* – свідоме оволодіння п'ятикласниками мовним матеріалом, активна пізнавальна діяльність учнів.

Особливості перебігу *основного етапу* експериментального навчання розкрито відповідно до етапів роботи з електронним підручником – актуалізації опорних

знань, змістово-пошуковим, адаптивно-перетворювальним, рефлексійно-корекційним.

Етап *актуалізації опорних знань* передбачав виконання п'ятикласниками пропедевтичних вправ, унаслідок виконання яких учитель “бачив” реальний рівень знань, умінь і навичок учнів з мови, а вони відповідно, спираючись на власні знання, сприймали новий матеріал більш свідомо, тобто продуктивно, спрямовуючи навчальні дії на якісно новий рівень.

Під час *змістово-пошукового етапу* репрезентовано навчальну інформацію. Завдяки можливостям комп'ютерної програми вчитель мав змогу проілюструвати мовний процес чи явище, створити пізнавальну проблему, а учні за його допомоги самостійно формулювали поняття, правила, установлювали причинно-наслідкові зв'язки між ними, робили висновки на основі аналізованих фактів, створювали завершений образ пізнання.

Робота з ілюстраціями спонукала п'ятикласників до аналізу, синтезу, порівняння, зіставлення сприйнятої зорово інформації, що забезпечило підвищення рівня усвідомленості навчального матеріалу. Проблемно-пошукові запитання орієнтували учнів на застосування швидкого пошуку в гіпертекстовому середовищі відповідей, що сприяло усвідомленню зв'язків між видами знань. Таким чином учитель досягав позитивного результату засвоєння учнями нового матеріалу, з'ясував, які питання потребують більш детального або чіткого пояснення, на що необхідно звернути увагу під час наступних етапів уроку.

Цей етап передбачав створення користувачем власного вторинного тексту на основі прочитаного чи прослуханого. Методичний коментар до навчального матеріалу електронного підручника орієнтував учнів на складання плану, самостійне заповнення таблиці власними прикладами до запропонованих правил чи навпаки, формулювання правила відповідно до прикладів. Застосування опорного конспекту електронного підручника сприяло заощадженню вчителем часу, адже завдяки компактному й чіткому наочно-динамічному представленню матеріалу із застосуванням кольорових і шрифтових виділень, умовних позначень, що мають стандартне для всього підручника смислове значення, сприйняття навчальної інформації учнями полегшувалося.

Адаптивно-перетворювальний етап роботи з електронним підручником передбачав використання різнорівневих тренувальних аналітичних, комунікативних і дослідницьких вправ, що забезпечувало поступовий перехід від роботи репродуктивного характеру до такої, що потребувала застосування творчих умінь і навичок. Електронний підручник пропонував готові алгоритми дій учнів: виконання вправ і завдань за зразком з коментуванням учителя, самостійне виконання тренувальних вправ з можливістю скористатися “Довідкою” (що потрібно зробити) та “Підказкою” (як зробити) і згодом без них.

Мета наступного етапу роботи з електронним підручником – *рефлексійно-корекційного* – полягала в усвідомленні учнями досягнутого результату навчання, і відповідно до нього коригуванні навчальної діяльності для максимального наближення її до запланованого результату. За потреби програма чи вчитель пропонували учням таку систему завдань, яка поліпшила б результат навчання,

наприклад, вправи, аналогічні тим, виконуючи які, учень припустився помилки. Індивідуальне повторення й узагальнення матеріалу зумовило поступову ліквідацію цих помилок. Успішна реалізація означеного етапу стала свідченням того, що п'ятикласник виконав поставлене завдання, досяг мети, сприяючи самовдосконаленню, саморозвитку і самовихованню, а електронний підручник виконав свою дидактичну функцію – створив ситуацію успіху.

Очікуваний результат основного етапу – підвищення пізнавальної активності учнів завдяки індивідуальному розв'язанню поставленої проблеми, формування стійкого інтересу через поєднання раціонального та емоційного в змістово-операційному компоненті електронного підручника, використання електронного підручника як навчального тренажера.

Для того, щоб визначити особливості використання електронного підручника під час кожного етапу навчання української мови учнів 5 класу, їх закріпили за окремими експериментальними класами:

ЕК¹ – електронний підручник використовували під час актуалізації опорних знань й засвоєння нових;

ЕК² – електронний підручник використовували в процесі формування вмінь і навичок;

ЕК³ – електронний підручник використовували під час закріплення вивченого та розвитку мовлення.

Така диференціація відбувалася в межах основного етапу дослідного навчання, мотиваційний і контрольний етапи були обов'язковими для кожного з класів.

П'ятикласники експериментальних класів E¹ на уроках української мови працювали з мультимедійною навчальною комп'ютерною програмою електронного підручника, спрямованою на актуалізацію опорних знань і засвоєння нових. Актуалізували опорні знання учнів, використовуючи проблемні питання й пропедевтичні вправи. Наприклад, на запитання “У якому з наведених слів найбільша кількість звуків: *сміється, коромисло, дзеркальце?*” “Якими звуками різняться один від одного слова: *сад – сядь, казка – каска, лід – дід, порт – спорт, куля – гуля, жити – шити, лак – ляк?*” “Чому приголосні звуки названі саме так?” учні аналізували й порівнювали приклади, робили узагальнення й висновки. Виконання індивідуальних вправ і завдань з послідовним ускладненням змісту дало змогу з'ясувати рівень підготовки учня з відповідної теми за традиційною шкалою оцінювання.

Актуалізація опорних знань забезпечила можливість простежити й визначити рівень мовної підготовки п'ятикласників, виявити недоліки діяльності, установити способи уникнення помилок. Проведені спостереження за реалізацією цього етапу вказали на суб'єктивні зміни в поведінці самого учня, які зумовили його активну позицію в навчальному процесі. Так, у КК¹ бажання продовжувати здобувати чи вдосконалювати знання за електронним підручником виявило тільки 25–28 % учнів, а в ЕК¹ – 68–72 %, що в подальшому сприяло засвоєнню учнями нового матеріалу більш свідомо, підвищило продуктивність навчальної діяльності.

Наступний етап експериментального навчання – *контрольний* – передбачав написання учнями диктанту й виконання різнорівневих тестів у такій послідовності: до кожного питання з певної теми пропонували відповідну кількість варіантів відповідей, завдання учня – обрати з них одну чи кілька (програмою зазначено) правильних. Після закінчення роботи комп'ютер обробляв дані й повідомляв учневі/учениці їхні результати у формі балів. Оскільки етап контролю передбачав рефлексію і корекцію знань, комп'ютерна програма електронного підручника щоразу передбачала варіативність у виборі питань для кожного конкретного опитування. Учитель мав змогу звернутися до бази даних кожного учня/учениці й отримати інформацію про якість підготовки учнів, витрачений ними час, кількість спроб. Це дало вчителю змогу належно обміркувати й спланувати подальшу роботу на етапі узагальнення.

Кожен з етапів експерименту завершувався проміжними зрізами для порівняння результатів з даними констатувального етапу експерименту.

Зіставлення результатів учнів КК¹ і ЕК¹ уможливило висновок, що мультимедійна програма, диференційований підхід до навчання української мови з електронним підручником підвищили інтерес п'ятикласників до мовного матеріалу з фонетики, орфоєпії, орфографії й цим самим інтенсифікували їхню пізнавальну діяльність, бо теоретичний матеріал за електронним підручником був опрацьований набагато швидше, ніж за традиційним підручником (12-14 хв. в ЕК¹, 15-20 хв. – КК¹), що дало змогу вчителю ЕК¹ відвести більше часу на практичне засвоєння знань. Крім того, кількість учнів ЕК¹, які мовними знаннями й уміннями оперували на творчому рівні, досить висока як для п'ятикласників (53 % – в ЕК¹ і 21 % – у КК¹).

В ЕК² використовували електронний підручник на уроках української мови під час формування вмінь і навичок з фонетики, орфоєпії, орфографії. Опрацювали матеріал на уроці під час виконання різних видів вправ і завдань у варіативній формі (індивідуальній, груповій) організації навчальної діяльності. Спочатку використовували підготовчі вправи, що містили окремі елементи пошукових дій і були спрямовані на часткове застосування нових знань. Учням пропонували ще раз з'ясувати недостатньо зрозумілі аспекти теоретичних положень і в подальшій діяльності звернути увагу на прогалини в знаннях.

П'ятикласники виконували різнорівневі вправи і завдання електронного підручника, які, з одного боку, визначались змістом і структурою матеріалу, а з іншого, – спонукали учасників освітнього процесу до проблемно-пізнавальної діяльності. Ці завдання стали засобом організації пошукової діяльності та її корекції. Коментар у таких вправах і завданнях був поданий у формі питального речення, тобто безпосередньо не вказуючи на те, яку саме конкретну дію чи дії повинен виконати учень, – він мусив визначити їх самостійно.

Організуючи роботу з електронним підручником, учитель прогнозував основний набір вправ і завдань, який міг містити інваріантну (базову) і варіативну (спеціальну) частину навчального матеріалу, для засвоєння основних мовних понять, явищ, процесів, вироблення практичних умінь і навичок класом загалом та кожним учнем зокрема. Тобто в операційному аспекті завдання розташовували за

принципом від простого до складного. Згодом на уроках застосування здобутих знань на практиці переважали завдання, побудовані на основі власне пошукової діяльності, що потребувала застосування творчих умінь, які сприяли самовдосконаленню п'ятикласників, формуванню в них мовних умінь.

В електронному підручнику переважав проблемний виклад навчального матеріалу. Для цього використовували такі прийоми, як-от: послідовне чергування запитань і відповідей, зіставлення протилежних тез, пошук відмінностей та класифікація за спільними ознаками, дослідження-аналіз, зіставлення та відновлення, перетворення завдання на проблемне можливе тільки за дотримання таких умов: 1) зміст завдання логічно пов'язаний з раніше вивченим матеріалом; 2) завдання містить певні пізнавальні протиріччя; 3) у процесі аналізу завдання його умова і вимога стають для учня відповідно відомим і невідомим; 4) розв'язання його знаходиться в зоні найближчого розвитку учня; 5) мотиваційний потенціал завдання відповідає рівню мотиваційного розвитку учнів.

Гіпертекстове середовище електронного підручника дало змогу учням самостійно встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між мовними явищами, звертаючися до довідкового апарату, підказки, опрацювавши їх, повернутися до виконання поставлених завдань, переглянути варіанти відповідей і за потреби змінити їх та продовжити виконання завдань, які попередньо викликали труднощі. Такі операції учні виконували, користуючись і традиційним підручником, але часу на ці ж самі дії витрачали набагато більше, тому й результативність навчання їх має нижчі показники.

Таблиця.1

Результати сформованих первинних умінь і навичок
(у відсотках)

Бали	Результати практичної роботи	
	за електронним підручником	за традиційним підручником
10-12	28 %	11%
7-9	53%	23%
4-6	15%	50%
1-3	4%	16%

Навчаючи учнів КК² з використанням традиційного засобу, учителі не залишали поза увагою різні форми роботи, для активізації пізнавальної діяльності учнів, підтримання інтересу й розвитку навичок самонавчання періодично пропонували учням лінгвістичні ігри, проблемні ситуації тощо.

Результати анкетування засвідчили, що 11 % учнів ЕК² виявляють велике бажання працювати на уроці української мови, оскільки там на них чекає робота з електронним підручником; 89 % прагнуть відвідувати уроки для здобуття нових знань, удосконалення вмінь і навичок з української мови, а в КК² кількість таких учнів сягала тільки 36,2 %.

Кількість учнів, які почали вільно орієнтуватись в інформаційному просторі, визначати свої навчальні потреби та формувати запити, виконуючи самостійно, без допомоги вчителя, різні типи вправ і завдань, в ЕК² уже після другого уроку почала зростати. На початку експерименту рівень самостійності навчальної діяльності в КК¹ становив 15 %, а в ЕК¹ 16,0 %, тобто різниця виявилася зовсім незначною. Під час проміжного етапу експерименту в КК² цей показник збільшився тільки на 10 %, тоді як в ЕК² на 30 %.

В ЕК³ електронний підручник на уроках української мови використовували для узагальнення й систематизації знань з мови. Під час експерименту визначено критерії оцінювання, а в організаційному плані процедура навчання уніфікувалась. Усім учням запропонували самостійно виконати різнорівневі комплексні завдання, що поєднували репродуктивні, пошукові і творчі елементи.

Проведений експеримент довів, що застосування електронного підручника української мови поетапно впродовж усього уроку й поелементно сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу. Попри те, що учні КК перед початком експерименту мали кращі навчальні показники, ніж учні ЕК, і вчителі застосовували на уроках різноманітні ефективні сучасні форми і методи роботи, учні ЕК на кінець експерименту показали більш високий рівень якості знань. Педагоги, які працювали в контрольних класах, не могли повною мірою індивідуалізувати освітній процес через брак часу, щоб з'ясувати труднощі, які виникають у певних учнів, і це впливало на рівень усвідомленості та міцності знань останніх. Учителі ЕК у процесі застосування дидактичних можливостей інтерактивного середовища електронного підручника передавали частину своїх функцій комп'ютерній програмі, тим самим звільняли час для спостереження за кожним учнем. Миттєвий зворотний зв'язок давав їм змогу зафіксувати проблеми, що виникали в учнів, і своєчасно надати п'ятикласникам технічну й методичну допомогу, роз'яснюючи матеріал, який самотужки учень не в змозі опанувати.

Проведений експеримент підтвердив дидактичну якість створеного електронного підручника української мови для 5 класу, а також ефективність розробленої методики використання його в освітньому процесі.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження лінгводидактичних засад створення і використання електронного підручника української мови для 5 класу підтвердили розв'язання поставлених завдань і дали змогу сформулювати такі висновки:

1. У процесі аналізу й синтезу психолого-педагогічних, лінгводидактичних студій, присвячених проблемі використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі, зокрема електронних підручників з української мови, з'ясовано, що одним із ефективних програмних засобів навчання української мови є електронний підручник, який науковці розглядають як взаємодоповнюваний комплекс друкованої й електронної книжки; як автоматизований варіант друкованого видання, що має структуру традиційного друкованого підручника і для якого характерна гіпертекстова структура навчального матеріалу, наявність систем управління із елементами штучного інтелекту, блок самоконтролю, розвинені

мультимедійні складники; як сукупність програмно-апаратних засобів і навчально-методичних видань, об'єднаних спільним задумом і тематикою й зорієнтованих на інтенсифікацію освітнього процесу на основі застосування персонального комп'ютера в навчальній роботі. *Електронний підручник української мови* розглядаємо як відкриту навчальну програмну систему комплексного призначення із розвиненими можливостями інтегрування інформації з різних джерел і дидактичних властивостей інших засобів навчання, гіпертекстовими, мультимедійними особливостями, причинно-наслідковим способом представлення інформаційних відомостей та з постійним якісним зворотним зв'язком.

2. Вивчення психологічної літератури дало змогу встановити, що організація навчально-пізнавальної діяльності на уроках української мови з використанням електронного підручника зумовлює урахування психолого-педагогічних принципів, передусім активізації і мотивації навчальної діяльності учнів, врахування індивідуальних та вікових особливостей учнів 5 класу, а також сутності психічних процесів, що лежать в основі навчально-пізнавальної діяльності.

3. Лінгводидактичні засади створення електронного підручника української мови для 5 класу розроблено з урахуванням закономірностей навчання мови, загальнодидактичних, специфічних принципів (навчання фонетики у взаємозв'язку з орфоепією, графікою, орфографією, морфологією, синтаксисом, пунктуацією; аналізу звука в морфемі; співвідношення між звуковим та писемним мовленням; урахування особливостей місцевої говірки), а також форм, методів, прийомів навчання української мови. Організація навчальної діяльності п'ятикласників за електронним підручником є цілісним процесом спільної продуктивної діяльності учнів і вчителя, спрямованої на досягнення навчальних цілей, які реалізуються в системі: мета – зміст – метод – результат.

4. Дидактичне спрямування структурно-функційної моделі електронного підручника української мови для 5 класу репрезентовано й інтерпретовано у двох аспектах: як індивідуальну форму навчально-пізнавальної діяльності п'ятикласників і як засіб реалізації методів і способів опрацювання й осмислення мовних знань, формування практичних умінь і навичок. Установлено, що стрижнем структури електронного підручника є елементи традиційного підручника – основний текст, допоміжні тексти та позатекстові компоненти: ілюстрації, апарат організації засвоєння знань, апарат орієнтування, реалізація яких сприяє інтенсифікації освітнього процесу завдяки дидактичним можливостям комп'ютерного середовища.

5. Проведений експеримент підтвердив, що застосування електронного підручника української мови поетапно впродовж усього уроку й поелементно сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу. Комп'ютерна програма електронного підручника активізує увагу п'ятикласників шляхом поліфункційного представлення матеріалу, а також стійкому виробленню в них прагнення діяти, формувати практичні вміння і навички, розвиває творчі здібності під час самостійного виконання диференційованих й індивідуальних завдань зі зворотним зв'язком, що в кінцевому результаті дало змогу кожному учневі усвідомити важливість здобутих ним знань.

На основі аналізу результатів педагогічного експерименту зафіксовано підвищення ефективності уроку української мови, оскільки в учнів експериментальних класів підвищилася пізнавальна діяльність, творча активність. До того ж електронний підручник змінив ролі кожного з учасників освітнього процесу: організаційні функції вчителя зреалізовано здебільшого під час проектування нового уроку з відповідної теми, а під час проведення уроку пріоритетними стають функції спостереження й координації дій учня.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів обраної проблеми дослідження. Подальшого розроблення потребують питання впровадження електронних підручників української мови для учнів основної школи на компетентнісних засадах.

**Основний зміст дисертації відбито в таких публікаціях автора:
Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дисертації:**

1. Семенів Н. Л. Електронний підручник з рідної (української) мови як засіб реалізації особистісно орієнтованого навчання. *Українська мова і література в школі*. 2005. №5. С. 2 – 6.

2. Семенів Н. Л. Розвиток уваги в п'ятикласників за допомогою електронного підручника. *Українська мова і література в школі*. 2006. №1. С. 10-15.

3. Семенів Н. Л. Формування самостійної навчально-пізнавальної діяльності при вивченні української (рідної) мови за електронним підручником. *Українська мова і література в школі*. 2006. №4. С.9-13.

4. Семенів Н. Л. Проблема підручника і самостійної роботи в сучасній лінгводидактиці. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. Тернопіль. 2006. №8. С.18-22.

5. Семенів Н. Л. Структурно-функціональна модель електронного підручника з української мови як сучасного засобу навчання. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Випуск XXXXVI. Херсон, 2007.- С.91-98.

6. Семенів Н.Л. Лінгводидактичний аспект створення електронного підручника для учнів 5-го класу. *Електронне наукове фахове видання "Науковий вісник Донбасу"* № 3 (31), 2015.

7. Семенів Н. Л. Особливості використання електронного підручника на уроках української мови. *Проблеми сучасного підручника*. 2016. Вип. 16. С. 384-392.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2016_16_36

8. Semeniv N. L. The application of computer as an effective way to implement information and communication technologies at the Ukrainian lessons in form 5. *European Applied Sciences* (Германія)- 2014, № 12 , С.44-47.

9. Семенів Н.Л. Умови ефективного проектування електронного підручника з української мови. *Нова педагогічна думка науково-методичний журнал* №3 (87) 2016р.-С.51-55

Опубліковані праці апробаційного характеру:

10. Семенів Н.Л. Електронний підручник. Українська мова 5 клас. – 2008 рік.
11. Семенів Н. Л. Формування пізнавальної активності учнів (студентів) при застосуванні в навчальному процесі нових інформаційних технологій. *Актуальні проблеми педагогіки: методологія, теорія і практика. Збірник наукових праць. Випуск 3. Частина 1. Горлівка, 2006.*-С.259-266.
12. Семенів Н. Л. Особливості навчальної діяльності на уроках рідної мови за допомогою комп'ютерного підручника. *III Міжнародна науково-практична конференція “Науковий потенціал світу – 2006” 18-29 вересня 2006 року.* Том 12. Філологічні науки. Дніпропетровськ. 2006.- С.24-26.
13. Семенів Н. Л. Дидактико-психологічна сутність сучасних засобів навчання учнів. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка Випуск XIII- XIV ІІч. Івано-Франківськ, 2007.* С. 34-41.
14. Семенів Н. Л. Розвиток писемної творчої діяльності учнів на уроках рідної мови із застосуванням інформаційно-технічних механізмів. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка Випуск XXVI.* Івано-Франківськ, 2008.- С. 298-305.
15. Семенів Н.Л. Комп'ютерні технології на уроках словесності. *Вивчаємо українську мову та літературу. 2010. №2.* С.2-6.
16. Семенів Н. Л. Формування ІКТ-компетентності вчителя-словесника у сучасному освітньому просторі. *Українська мова і література в школі. 2016. № 3. – С. 29-32.*
17. Семенів Н. Формування пізнавальної активності та креативності учнів (студентів) при використанні в навчальному процесі нових інформаційних технологій. *II Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Розвиток обдарованості дітей в умовах інноваційного освітнього простору» 23-24 лютого 2017 року :* [https://ippro.if.ua/...](https://ippro.if.ua/)
18. Семенів Н. Формування ІКТ-компетентності учнів на уроках української мови. *Українська мова і література в школі.- 2018. №2.* С.14-18
19. Семенів Н. Формування ІКТ-компетенції учнів у сучасному інформаційно-освітньому просторі *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи: зб. наук. праць / упорядник Ю.І. Колісник-Гуменюк. Вип. 2. Львів–Гомель, 2018.* С.96-105.

АНОТАЦІЯ

Семенів Н.Л. “Лінгводидактичні засади створення і використання електронного підручника української мови 5-го класу” (на матеріалі: Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). – Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2019.

Робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми розроблення лінгводидактичних засад конструювання електронного підручника української мови

для 5 класу та науково обґрунтованої методики використання його в освітньому процесі. У дослідженні обґрунтовано наукові засади конструювання електронного підручника української мови для 5 класу; визначено лінгводидактичні засади використання електронних засобів навчання.

З'ясовано й уточнено зміст базових понять дослідження “електронний підручник” “електронний підручник української мови” Зміст поняття “електронний підручник української мови” в роботі потлумачено як відкриту навчальну програмну систему комплексного призначення із розвиненими можливостями інтегрування інформації з різних джерел і дидактичних властивостей інших засобів навчання, гіпертекстовими, мультимедійними особливостями, причинно-наслідковим способом подання інформаційних відомостей та з постійним якісним зворотним зв'язком. Встановлено, що електронний і друкований підручники української мови мають спільні риси: навчальний матеріал викладений з урахуванням принципів науковості, доступності, проблемності, наочності, активності і свідомості, систематичності і послідовності, міцності засвоєння знань і передбачає реалізацію навчальної, виховної і розвивальної функцій предмета; містять складники, що мають взаємозв'язок та смислові відношення і забезпечують структурну цілісність підручників. Розкрито психолого-педагогічні й психолінгвістичні засади організації навчально-пізнавальної діяльності п'ятикласників за електронним підручником, схарактеризовано лінгводидактичний аспект конструювання електронного підручника для учнів 5-го класу.

Виокремлено й описано найбільш ефективні етапи навчання за електронним підручником на уроках української мови; упорядковано систему пошуково-дослідницьких завдань з української мови (*на матеріалі: Фонетика. Орфоенія. Графіка. Орфографія*); обґрунтовано структурно-функційну модель електронного підручника, специфічні методи, засоби навчання. Результати педагогічного експерименту підтвердили ефективність пропонованої методики використання електронного підручника української мови для учнів 5 класу.

Ключові слова: *електронний підручник, електронний підручник української мови для 5 класу, конструювання електронного підручника, структурно-функційна модель електронного підручника, методика використання електронного підручника.*

ABSTRACT

Semeniv N.L. Linguodidactic foundations for developing and using an electronic textbook in Ukrainian for the 5th graders (on the material of Phonetics, Orthoepy. Graphics and Orthography).

Thesis for a candidate degree in pedagogical sciences, specialty 13.00.02 – theory and methods of teaching (the Ukrainian language). – Kyiv Borys Grinchenko University. Kyiv, 2019.

The study is a theoretical-and-experimental research into the issue of elaborating linguodidactic foundations for developing and using an electronic textbook in Ukrainian for the 5th graders and scientifically substantiated methodology for its implementation into the educational process. In the thesis, the scientific foundations for developing and using

an electronic textbook in Ukrainian for the 5th graders are substantiated; linguodidactic foundations of using electronic teaching aids are defined.

The content of the basic notions of the research, notably “electronic textbook”, “textbook in Ukrainian” is determined and specified. In the study, the content of the notion “*electronic textbook in Ukrainian*” is construed as an open training program system of comprehensive functioning with wide opportunities for integrating information from various sources and didactic features of other educational aids, hypertext, multimedia possibilities, casual mode of presenting information and standing quality feedback. It is established, that both electronic and printed textbooks in Ukrainian possess common features: the teaching material is represented with regard for scientific nature, intelligibility, problem-based nature, use of visual aids, activity and deliberateness, systematic character, consistency-and-retention principles and includes the implementation of teaching, educational and developing functions of the subject; integrate the components which are characterized by interconnection and semantic communication and are able to ensure the structural coherence of textbooks. Psychology-and education and psycholinguistic foundations for providing training-and-cognitive activities of the 5th graders using electronic textbooks are referred to, the linguodidactic aspect of developing and using an electronic textbook in Ukrainian for the 5th graders is specified.

The most efficient stages of teaching using electronic textbooks at Ukrainian lessons are defined and described; the system of research tasks in Ukrainian (*on the material of Phonetics, Orthoepy. Graphics and Orthography*) is established; structural-and functional model of electronic textbooks, specific methods and teaching aids *are substantiated*. The results of the pedagogical experiment proved the efficiency of the presented methodology for using an electronic textbook in Ukrainian for the 5th graders.

Key words: *electronic textbook, electronic textbook in Ukrainian for the 5th graders, developing and using an electronic textbook, structural-and functional model of electronic textbooks, methodology for using electronic textbooks.*